

KÁNON PÍSMÁ SVATÉHO

1 ZÁKLADNÍ POJMY

- Slovo *kánon* (řecky: *kanōn* [κανών]) má základní význam měřítko, norma, pravidlo.
- Svědectví NZ: Apoštol Pavel používá tento termín, když mluví o bezvýznamnosti obřezání ke spasení: „Nezáleží na obřezanosti ani neobřezanosti, nýbrž jen na novém stvoření. A všem, kdo se budou řídit tímto *pravidlem* (řecky: *kanōn*), Izraeli Božímu, pokoj a slitování.“ (Gal 6,15-16).
- V prvních třech stoletích slovem *kánon* bylo označováno „nádherné a vznešené *pravidlo* tradice“ (Klement Římský, *1 Kor 7,2*), podle kterého má žít každý křesťan. Podle Eusebia Klement Alexandrijský napsal dílo s titulem „Církevní kánon“, v kterém zahrnul pod tímto termínem (*kánon*) jak křestní vyznání víry považované za „pravidlo pravdy“, tak také církevní nauku.
- Od 4. století získává slovo kánon další význam a to *normativní seznam* inspirovaných knih. Laodicejský koncil ve Frýgii (kolem roku 360) stanovil ve svém kánonu 59: „Při církevním shromáždění se nesmí používat vlastní žalmy nebo *nekanonické* knihy, ale pouze knihy *kanonické* Starého a Nového zákona“ (EB 11).
- Po Tridentském koncilu Sixtus ze Sieny (†1569) zavedl do katolické církve terminologii *protokanonické* a *deuterokanonické* knihy, aby tak rozlišil knihy, které byly přijaty do kánonu reformátorů od ostatních knih Bible. Proto- a deuterokanonické knihy - termíny vyjadřující pouze dobu, kdy byly knihy definitivně zařazeny do kánonu, nikoli stupně jejich kanonicity. Protestanté se přidržují židovského kánonu a označují deuterokanonické knihy SZ jako *apokryfy*.
- Apokryfní knihy - (z řec. „skrytý“) mají příbuzné rysy s knihami kanonickými, ale do kánonu nebyly pojaty (v protestantské terminologii se tak označují katolické knihy deuterokanonické, tj. Bar, Tob, Jdt, Sir, Mdr, 1 a 2 Mak, deuterokan. části Est a Dan).
- *Agrafa* - výroky, které část tradice připisuje Ježíši Kristu, ale nejsou uvedené v kanonických evangeliích (viz např. Sk 20,35; JUSTIN, *Dial.* 47).

2 KÁNON STARÉHO ZÁKONA

Kánon SZ převzala církev od Krista a apoštolů, kteří se zřejmě drželi židovské tradice - vyvstává však otázka rozdílu mezi židovským a katolickým kánonem.

2.1 Kánon Starého zákona v prostředí židovském

Kánon SZ se utvářel postupně a zřejmě dost složitě. Je možné předpokládat, že sbírka *Zákona*, tj. pěti Mojžíšových knih, se stala normativní již záhy po exilu (srov. Ezd 7,14.25; Neh 8.10). Přesné ukončení formování sbírky Proroků sice nelze stanovit, nicméně se můžeme domnívat, že to nebylo později než ve 3. stol. př. Kr. Sirachovec, jenž vytvořil své dílo na začátku 2. stol. před Kr., jmenuje ve své chvále slavných předků (Sir 44-50) postupně významné postavy minulosti v pořadí, které odpovídá velice dobře sbírce Proroků. Z tohoto důvodu se tedy usuzuje, že její konečné uspořádání už znal. Nejproblematictější skupinou vzhledem ke kánonu je sbírka Spisů. První náznak trojího dělení židovského Písma snad uvádí řecký úvod k Sirachovcovi: „Můj děd Ješua se horlivě oddal četbě, *Zákona*, *Proroků* a ostatních *knih* otců a získal si jejich značnou znalost“ (LXX Sir 1,7-10). Rozsah této třetí skupiny spisů však ještě v době Sirachovcově nebyl stanoven. Ostatně i nejmladší kniha Spisů, Daniel, vzniká až kolem poloviny 2. stol. př. Kr. Zdá se, že ještě v době vzniku křesťanství nebyl závazně stanoven rozsah židovského kánonu, i když nechyběly snahy o jeho vymezení. Na začátku křesťanské éry asi existovaly dvě sbírky: palestinská (hebr. kánon užšího rozsahu - Tóra, Proroci a Spisy) a alexandrijská (řecký překlad - LXX - s deuterokanonickými knihami a několika dalšími, které později nebyly zahrnuty ani do křesťanského kánonu, např. 3. knihou Ezdrášovou, 3. a 4. Makabejskou, Žaltářem Šalomounovým), ovšem hranice mezi nimi nebyla nijak ostrá. Rovněž v Palestině byly deuterokanonické knihy ctěny a uznávány za posvátné. Na území Palestiny – v Kumránu a na Masadě – byly nalezeny zlomky deuterokanonických knih (Sir a Tob). Po r. 70 (zničení chrámu) se dominující farizejská strana (s centrem v Jabne – neboli Jamnia, leží západně od Jeruzaléma, blízko pobřeží Středomořího moře) přiklání k hebrejskému kánonu. Jako odůvodnění lze uvést: starobylý ráz knih (doba sepsání do Ezdráše), jazyk a místo vzniku (hebrejščina, Palestina), duch blízký farizejské náboženské praxi. Kromě toho sehrála svou roli též polemika s křesťanstvím a s židovskými sektami. Církevní otcové z konce 2. stol. a ze

začátku 3. stol po Kr. svědčí o tom, že v jejich době již existoval ujasněný židovský kánon. První židovský podrobný výčet knih Proroků a Spisů uvádí Babylónský Talmud (jehož tradice sahá až do 2. stol. po Kr.) v traktátu *Bava Batra* 14b.

2.2 Starozákonní kánon v rané církvi

Biblií mladé církve se stala LXX. Řečtina byla blízká helénským žido- i pohanokřesťanům, navíc tento překlad do jisté míry usnadňoval návaznost NZ, tedy kánon obsahující i knihy, které židé nepřijali. Na základě novozákonních citací a narážek však nelze přesně zjistit, které z knih byly opravdu uznávány za posvátné. Zdaleka ne všechny starozákonní knihy jsou v Novém zákoně citovány (např. chybí narážky na Ezd, Neh, Est, Kaz aj.). Časté odvolání se na Zákon (či Mojžíše) a Proroky svědčí o tom, že knihy těchto dvou skupin byly považovány za Písmo. Dále Nový zákon přiznává bez váhání statut Božího slova Žalmům (srov. Mt 4,6; 22,43-45; Sk 1,16; Řím 4,6; Žid 4,9 atd.). Přímé citace z deuterokanonických knih v Novém zákoně nejsou, ale některé texty mohou naznačovat jejich znalost (srov. Řím 1,19-21 a Mdr 13,1-5; Žid 11,34-35 a 2 Mak 7,20-41; Jak 1,19 a Sir 5,11; Mt 6,19 a Sir 29,10-13). Novozákonní kniha Jud 1,14-15 prozrazuje znalost tradic z apokryfní knihy Henoch (srov. Hen 1,9). Některé prvokřesťanské spisy ze 2.-3. stol. citují deuterokanonické knihy. Spis Didaché cituje Sir a Mdr. Klement Římský v *1 Kor* cituje Jdt, Mdr, Sir, i dodatky k Dan a Est. Ve 2. a 3. stol. kontakty s židovským prostředím, hlavně na Východě, vyvolaly u části církevních otců příklon k užšímu kánonu (Atanáš, Cyril Jeruzalémský, Jeroným); část zůstává věrná kánonu širšímu (Jan Zlatoustý, Augustin).

Proč prvotní církve kanonizovala bez odporu další knihy (např. Jeroným, který revidoval latinský překlad z hebrejského původního textu, byl proti tomuto rozšíření kánonu), které neobsahuje židovský kánon?

Tuto skutečnost je možné pochopit na základě následující úvahy:

1. Prvokřesťanští teologové s oblibou používali řecký text LXX. Přijetím židovských knih, které nebyly v Tanachu, do kánonu se tak chtěla mladá církev profilovat jako „pravý Izrael“.
2. Kanonizováním později vzniklých knih chtěla církev zdůraznit kontinuitu dějin spásy směřující k novozákonním spisům.
3. Konečně rozhodujícím faktorem pro přijetí dalších knih do kánonu mohl být jejich literární charakter anebo jejich katecheticko-pedagogická hodnota jako nábožensko-budující literatury. Možná, že již byly knihy Tobiaš, Sirachovec, Kniha Moudrosti používány v židovských komunitách při výuce proselytů. A snad právě pro jejich strukturu, která rozvíjela životní paradigmaty anebo představovala jakési kompendium tradice, byly tyto knihy velice v oblibě, a proto se dostaly do křesťanského kánonu.

2.3 Rozhodnutí církve ohledně biblického kánonu

Nejprve plenární africké synody (393 Hippo, 397 a 419 Kartágo) se vyslovují pro širší kánon, následně i papež Inocenc I. v roce 405. Žádné z těchto prohlášení však ještě nebylo považováno za definitivní. Pro tentýž seznam se vyslovil pak Florentský koncil v roce 1442. Proti protestantům stanovil Tridentský koncil 1546 definitivně rozsah kánonu závazný pro katolíky (s úplným výčtem knih), stvrzuje jejich stejnou autoritu a uvádí dvě kritéria - užívání v liturgii a přítomnost knih ve Vulgátě. I. i II. vatikánský koncil přejímají definici kánonu – dogmatická konstituce *Dei Verbum* navíc podtrhuje úlohu posvátného podání a iniciuje studium vnitřní artikulace kánonu (vztah SZ a NZ apod.).

2.4 Biblický kánon v některých křesťanských vyznáních

Kánon v protestantské teologii: Nejednota v této otázce pramení z rezignace protestantů na princip tradice a magistéria; kritéria kanonicity jsou různá - vnitřní svědectví Ducha sv., spásné účinky posvátných knih (Kalvín), obsah a forma vzhledem k principu „sola fides“ (Luther) - převládá jednoznačně subjektivní hledisko.

Kánon ve východních církvích: Některé mají starozákonní kánon bez deuterokanonických knih (řecká a ruská), jiné k úplnému kánonu připojují některé apokryfy (koptská, etiopská, arménská); kánon syrské církve se shoduje s katolickým.

2.5 Starozákonní apokryfy

Jako apokryfy bývají označovány staré židovské a křesťanské spisy z biblického nebo alespoň údajně biblického období, které se zabývají podobnými tématy a motivy jako biblické knihy a předstírají autoritu Božího zjevení. Protestantská a katolická terminologie se ovšem liší. U protestantů výraz *apokryfy* označuje deuterokanonické knihy, zatímco apokryfní knihy v katolickém slova smyslu jsou nazývány *pseudoepigrafy*.

Řecký termín *apokryfos* znamená „skrytý, tajný“. Spis 4. kniha Ezdrášova z konce 1. stol. po Kr. zmiňuje knihy, které údajně měly být uchovány v tajnosti a neměly být veřejně čteny, neboť byly určeny jen pro skupinu moudrých (srov. 4 Ezd 14,44nn). Časem se tento výraz stal hanlivým, protože se používal k označení děl heretiků.

Starozákonní apokryfy vznikaly v intertestamentárním období (2. stol. př. Kr. – 2. stol. po Kr.) a sledovaly dva hlavní cíle: povzbudit k naději (apokalyptické spisy podněcené pronásledováním) a upevnit tradice náboženského života mezi židy (důvodem byl namnoze neblahý vliv helénismu). Starozákonní apokryfy možno rozdělit na dějepisné (Kniha Jubileí, 3. kniha Ezdrášova, 3. kniha Makabejská, Aristeův list), naučné (4. kniha Makabejská, Modlitba Manaseho, Žalmy Šalamounovy, Závěti dvanácti patriarchů) a prorocké/apokalyptické (Kniha Henochova, Knihy Sibyliny, Nanebevzetí Mojžíšovo, 4. Ezdrášova).

- List Aristeův – spis asi ze 2. století př. Kr., obsahuje legendu o vzniku Septuaginty.
- Henoch – spis asi z 1. stol. př. Kr. Tajemná zmínka o Henochovi v Gn 5,24 dala vzniknout různým legendám. Podle některých tradic byl tento spravedlivý, „sedmý po Adamovi“, vzat do nebe (srov. Sir 44,16; 49,14). Zachovalo se více verzí knihy Henoch, nejznámější je tzn. Etiopský Henoch. Kniha obsahuje různá vidění, v nichž je Henochovi odhalováno tajemství dějin. Zároveň tento vyvolený putuje nebeskými sférami a poznává jejich tajemství.
- Kniha Jubileí – popisuje dějiny od stvoření do vyjití z Egypta, rozděluje přitom historii světa do „jubileí“, tj. 49 období po 49 letech (o „jubileu“ nebo „milostivém roce“, viz Lv 25,8). Jedná se o převyprávění a rozšířenou interpretaci biblických příběhů z Geneze a ze začátku Exodu.

Znalost obsahu apokryfních knih není nikterak potřebná pro život víry. Studium této literatury může být přesto užitečné, neboť napomáhá lépe pochopit myšlení doby a duchovní ovzduší, ve kterém vznikal Nový zákon. Tradice zaznamenané v apokryfních knihách tvořily nedílnou součást kulturního bohatství vyvoleného národa a jako takové ovlivnili do určité míry i představy novozákonních autorů.

3 KÁNON NOVÉHO ZÁKONA

3.1 Tradice poapoštolská (konec 1. století až polovina 2. století)

NZ vznikly v časovém období od 50 po Kr. (1 Sol) až do začátku 2. století (2 Petr). S vytvořením sbírky Pavlových listů můžeme počítat již ke konci 1. století. Kde byla tato sbírka vytvořena se neví, i když je pravděpodobné, že to bylo na některém místě, kde Pavel déle působil (Korint, Efes). Rovněž nemůžeme říci nic přesného o rozsahu této sbírky. Byly v ní zcela jistě hlavní Pavlovy listy. Klement Římský kolem roku 95 cituje nebo naráží na Řím, 1 Kor; Žid; Gal; Flp; Ef. Ignác z Antiochie († před rokem 117) znal řadu Pavlových listů. Zřejmě o něco později než sbírka Pavlových listů byla vytvořena sbírka evangelií. Bylo to někdy začátkem 2. století. Biskup Papiáš z Hierapole († po roce 130) znal Mt a Mk. Justin dosvědčuje kolem roku 150, že se evangelia (hovoří o „vzpomínkách [ἀπομνημονεύματα] apoštolů“) četla společně s prorockými knihami během slavení eucharistie (1. apol. 66-67).

3.2 Snahy o vymezení (od poloviny 2. století až do počátku 4. století)

Církev se musela vypořádávat již od samých svých počátků s nejrůznějšími herezemi. Tato skutečnost ovlivnila též utváření a vymezení kánonu NZ. Největší vliv způsobila gnose a učení Marciona. Marcion († asi 160) založil vlastní církev s vlastním Písmem. Starý zákon odmítl a Nový zákon tvořilo jedno evangelium (Lukášovo zbavené židovských prvků) a deset „od židovství očištěných“ Pavlových listů (bez pastorálních listů a Žid). V 2. polovině 2. století se objevují častější citace z novozákonních spisů, které poukazují na jejich autoritu jako Písmo. Justin uvádí

citáty z evangelií formulí γέγραπται, jak to bylo běžné pro SZ. Svědkem pro autoritu většiny novozákonních knih na konci 2. století je Irenej, biskup z Lyonu († asi 202). Ve svých spisech uvádí čtyři evangelia, Sk, 12 Pavlových listů (bez Flm), 1 Petr, 1 a 2 Jan a Zj. Diatessaron (<τὸ διὰ τεσσάρων [totiž εὐαγγέλιον]), pokus o harmonizaci čtyř evangelií, vytvořený Taciánem (původem ze Sýrie; žák Justina; apologeta; gnostik) kolem roku 170, kde použil i apokryfních prvků, zajisté urychlil proces utváření kánonu NZ.

Prvním, kdo začal používat terminologii „Nový zákon“ byl Tertulián kolem roku 200 po Kr. (*Adv. Marc.* 4, 1,6). Velmi významným dokumentem pro dějiny kánonu NZ je tzn. Muratoriho fragment (zlomek), který představuje používání NZ v Římě na konci 2. století. Objevil ho knihovník v milánské Ambrosiáně L. A. Muratori a vydal ho roku 1740. Rukopis pochází z 7.-8. století a je psán pozdní latinou. Původní text byl pravděpodobně řecký a byl napsán asi koncem 2. století (pro znění textu viz *EB* 1-7). Jmenuje čtyři evangelia (podrobněji hovoří o Janově), Skutky apoštolů, 13 Pavlových listů (první jmenován 1 Kor; chybí Žid) a Zjevení Janovo. Je zde tedy celkem 22 knih.

Ve 2. a 3. století ani jeden z církevních Otců necituje všechny knihy NZ. Hippolyt Římský († asi 235) znal 22 spisů NZ. Klement Alexandrijský († před 215), který je pro Egypt nejstarším svědkem kánonu NZ, necituje ve svých spisech z novozákonních knih Jak, 2 Petr, 3 Jan a Flm. Na druhou stranu vysoce cenil např. list Barnabášův, Didaché, list Klementův atd. Nedělal tedy ještě zřetelný rozdíl mezi kanonickými a nekanonickými knihami. Důležitým svědkem pro severní Afriku je Tertulián († asi 220): jeho kánon (nazývaný „instrumentum“) zahrnoval 22 knih: 4 evangelia; 13 Pavlových listů; Sk; Zj; 1 Jan; 1 Petr a Jud. Žid označoval jako list Barnabášův a nepokládal jej za kanonický. Origenes († asi 255) rozdělil spisy, které přicházely v úvahu pro NZ do tří skupin: (1) nesporné a uznávané (ἀναντίρρητα nebo ὁμολογούμενα): 4 evangelia, 13 Pavlových listů, 1 Petr, 1 Jan, Sk, Zj; (2) spisy o nichž se pochybovalo (ἀμφιβαλλόμενα): ostatní katolické epištoly a Žid; (3) spisy heretické a apokryfní (ψευδῆ): Tomášovo a Matějovo evangelium, Petrova apokalypsa. Podobné rozdělení vytvořil též biskup Eusebius z Cesareje († 339) ve svých *Dějínách* (*HE*, 3,25).

Kolem roku 300 má většina spisů Nového zákona kanonické uznání. Nemáme ještě žádné svědectví o zásahu církevní autority. Na Východě se pochybovalo o Apokalypse, na Západě o listu Židům. Katolické listy nejsou jmenovány, protože nejsou dosud dost známé a užívané.

3.3 Ukončení tvorby kánonu NZ (4. století)

Již činnost Origena potvrzuje snahy k odstranění nejednoty mezi jednotlivými místními církvemi ohledně kánonu NZ. Tento vývoj podpořila i situace církve ve 4. století, neboť svoboda církve umožňovala lepší kontakty mezi jednotlivými oblastmi a rovněž podporovala myšlenku jednoty církve, jenž požadovala jedno Písmo svaté. Je známo, že např. pro Cařihrad nechal císař Konstantin s pomocí biskupa Eusebia pořídit 50 drahocenných rukopisů Bible na pergamentu. Tato skutečnost vyžadovala znát její rozsah.

První úplný seznam všech 27 spisů NZ je obsažen ve svátečním listě (oznamující datum velikonoce) od alexandrijského patriarchy Atanáše z roku 367 (*EB* 15). Na závěr výčtu kanonických knih dodává: „To jsou prameny spásy. Proto kdo žízní, ať hodně užívá jejich slov. Jedině v nich se zvěstuje nauka zbožnosti. Nikdo ať jim nic nepřidává nebo něco od nich neodnímá.“ (srov. Zj 22,18). Nemalý význam pro ukončení kanonizace NZ měl Jeroným, kterého papež Damasus pověřil revizí latinské Bible. Jeroným se opíral o východní tradici a rozhodl se pro 27 knih NZ.

Za nejstarší dochované autentické svědectví římského biskupa ohledně plného kánonu NZ lze pokládat dopis Inocence I. biskupu Exuperiovi z Toulouse z 20. února 405, ve kterém je vyjmenováno všech 27 knih NZ (*EB* 21). Tento plný kánon byl pak přebrán koncilem ve Florencii v roce 1442 (*EB* 47) a *definován koncilem v Tridentu dne 8. dubna 1546* (srov. *EB* 57-60). Syrská církev je dokumentovaná textem NZ, tzv. Pešitta (5. století), která vypustila ze svého kánonu 2 Petr, 2-3 Jan, Jud a Zj. Pro východní syrskou církev (nestoriány) tím byla tvorba kánonu NZ ukončena. V západní syrské církvi se potom do překladů v 6. a 7. století dostaly i zbývající knihy, takže se pomalu prosadil úplný kánon NZ s 27 knihami.

3.4 Kritéria užívaná pro stanovení kánonu

Neexistovala přesná vědecká kriteriologie. Kolem poloviny 2. století se přešlo od teologického kritéria analogie víry k exaktně vědeckému kritériu důkazu.

- kritérium historicko-literární: *apostolský původ* neboli *apostolicitas*:
 - napsána apoštolem nebo jeho přímým spolupracovníkem, popř. z pověření apoštola (např. Markovo evangelium z pověření Petrova).
 - sepsána v nejstarším období
 - známky závislosti na prvotním křesťanském společenství
- kritérium teologické: *pravá víra*, tj. *sensus fidelium*
- *používání spisu k veřejnému, liturgickému předčítání*:
 - četlo se z něho v křesťanských shromážděních od apoštolských dob
 - kniha se ukázala jako užitečná pro víru
 - prošla zkouškou smyslu pro rozlišování, obsaženého v křesťanské tradici.

Všechna tato kritéria se nicméně jeví nejen z historického, ale rovněž z teologického hlediska jako ne zcela dostačující. Stále totiž vyvstává otázka: „Odkud církev nabyla jistoty, že 27 knih NZ je skutečně inspirováno a má být součástí posvátných knih Písma svatého?“ Nic nelze zajisté namítat proti odpovědi, jak ji formuloval katolický biblista K. H. Schelkle: „Její Duch poznal, že spisy Nového zákona jsou naplněny tímž Duchem (srov. 1 Kor 14,37).“

3.5 Problematické knihy

- Zj, Žid a 2 Petr – pochybnosti ohledně autorství: zda byly napsány opravdu od autorů Jana, Pavla a Petra
 - Zj: V západní církvi, montanisté odsuzovali její „milenistické“ myšlenky. Na Východě, hereze „milenistická“ chiliastů vykládala text Zj 20,1-6 jako nový ráj na zemi zřízený Kristem ještě před svojí paruzií
 - Žid: zůstává problematický: na východě přijat ve 2. století; na západě až ve 4. století. Důvody: snad komplikovaný jazyk; otázka nemožnosti druhého pokání (6,4-6; 10,27-29; 12,17)
- Listy 2 a 3 Jan mohly být méně uznávané pro jejich krátkost a skrovný teologický obsah.
- U listů Jak a Jud se diskutovalo jejich autorství a některé otázky nauky:
- Jak: tvrzení, že „víra je bez skutků mrtvá“ (Jak 2,17)
- Jud: citace z apokryfní knihy Henoch (Jud 14b-15).

3 OTÁZKY

1. Jaký je základní význam slova „kánón“? Co označoval v prvních třech stoletích po Kr. a co od 4. století? Který koncil definoval konečný kánón (seznam knih) Starého a Nového zákona? Kdy to bylo?
2. Vysvětlete výrazy „protokanonický“, „deuterokanonický“, „apokryf“, „pseudoepigraf“?
3. Které jsou deuterokanonické knihy Starého zákona?
4. Jak se utvářel kánón SZ (viz kánón SZ v prostředí židovském)?
5. Proč prvotní církev kanonizovala další knihy, které neobsahuje židovský kánón?
6. Jak rozdělujeme starozákonní apokryfy? O čem pojednává List Aristeův?
7. Co je to Muratorihův fragment? Co o něm víte?
8. Co je to „diatessaron“? Co o něm víte?
9. Jaká jsou kritéria užívaná pro stanovení kanonicity knih NZ?
10. O kterých knihách NZ se pochybovalo (měly těžkosti dostat se do kánonu)? Proč?